

רוגזו של יוסף

לידתו של יוסף

לידתו של יוסף היוותה עבור יעקב אבינו ונשותיו הסימן שהגיעה העת לחזור לארץ ישראל, כפי שעולה מסמיכות הפסוקים הבאים, בפרשת ויצא:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ.
וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת חֲרָפְתִּי.
וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יֹסֵף יְהוּה לִי בֶן אֲחֵר.
וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל לְבֶן שְׁלֹחֲנִי וְאֶלְכָה אֶל
מְקוֹמִי וְלֵאדָרְצִי.

בראשית ל, כב-כה

עם לידתו של יוסף, הבן הראשון של רחל, נמצא יעקב אבינו במעין צומת ובו הוא צריך להחליט לא רק לגבי עתידו הפרטי אלא לגבי המשך התולדות. האם עתיד התולדות עובר דרך ארצו של לבן או דרך ארץ ישראל? מפשט פסוק כה עולה שלידתו של יוסף היוותה עבורו סימן ברור שהגיעה העת לחזור לארצו, כלומר לארץ אבותיו.

הקשר בין לידתו של יוסף ובין החלטתו של יעקב לשים קץ לגלותו אצל לבן נראה במבט ראשון מסתורי. אולם עלינו להבין קודם כל שכל עוד לא היה לרחל בן, השם "ישראל" לא היה יכול להופיע בעולם. לידתו של יוסף היוותה למעשה אותה נקודה שמעבר לה משהו בלתי הפיך קרה. יעקב עבר את הצומת ומעבר לו נפתחה האפשרות של הופעת שם ישראל בעולם המציאותי. לכן עלינו לשאול מה כל כך מיוחד בלידתו של יוסף? התשובה נמצאת בדברי רחל עצמה:

וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת חֲרָפְתִּי.
וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לֵאמֹר יֹסֵף יְהוּה לִי בֶן אֲחֵר.

שמו הראשון של בנה לא היה יוסף כי אם אָסָף. הרב מנחם כשר מביא ב"תורה שלמה" מדרש שנראה במבט ראשון מאוד רחוק מפשט הפסוק, מדרש האומר שרחל "נתנבאית שמישיח עומד ממנה"⁹⁸. אולם, כדי להבינו צריך לשים לב לנאמר בתחילת פסוק כב: 'וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רַחֵל'. זה לא נאמר לגבי אף אחד מן הילדים של לאה או של השפחות. המילה זכירה קשורה למשיח וליתר דיוק למשיח בן יוסף.⁹⁹ תפקידו לשים קץ לגלות ישראל, לקבץ את ישראל מן הגלות, להחזיר את היהודים לציון וזה בדיוק מה שרחל אומרת כאשר היא מכנה את בנה אָסָף. אסוף - אסוף. לקבץ. אָסָף אֱלֹהִים אֶת חַרְפְּתִי - את החרפה הנובעת מאי היכולת שלה להוליד את הבן שלעתיד לבוא ישים קץ לגלות ישראל. אם כן מגלה לנו המדרש, כמו תמיד, את עומק פשט הפסוק.

המדרש אינו עוסק בניתוחים פסיכולוגיים. לא צריך תורה בשביל זה. המדרש חושף את עומק התהליכים ההיסטוריים העוברים עלינו, את משמעותם, אז והיום.¹⁰⁰ יש כאן מהלך אלוקי. הקב"ה הבטיח הבטחות לאבות

98 מדרש ילמדנו. ראה תורה שלמה, חלק ה, עמ' תתתב, אות פד.
99 ירמיה לא, יט: הֲבֵן יָקִיר לִי אֶפְרַיִם אִם יָלֵד שְׁעָשְׂעִים כִּי מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הָמוּ מֵעֵי לוֹ רַחֵם אֶרְחַמְנּוּ נָאם ה'. המילה פקידה קשורה למשיח בן דוד (מתוך השיעור).

ראה קול התורה, פרק ב, ומאמר הגאולה לרמח"ל, פרק ה.
100 אי אפשר להבין את עומק המדרש בלי להבין את לשון הקודש, את שפת הנבואה. לשון הקודש היא גילוי רצון ה' בעולם. יש תכלית לבריאה, יש מגמה, יש משמעות וחז"ל באים דרך המדרש לגלות לנו מגמה זו, ובמיוחד את משמעות המהלך ההיסטורי. לכן, מי שמבין את המשמעות המדויקת של השורש אס"ף בלשון הקודש מבין מיד את דברי המדרש ואת דברי הנביא המבשר לנו ש'אָסָף אֶסִיפֶם נָאם ה'" (ירמיהו ח יג). כאשר הגולים חוזרים, כאשר הם מתאספים, זה בזכות יוסף. זה מהות זהותו של משיח בן יוסף שהוא תיקונו של יוסף הצדיק. במבט ראשון המגמה של יוסף היא לצאת החוצה - אפרים בעמים הוא יתבולל' (הושע ז ח). אולם בפנימיותו, כפי שאומרים החסידים, הוא מקבץ את הגולים. זה חלק משמו - יוסף, אסוף.

"אורות משיח בן יוסף". זה מתגלה דרך שבט אפרים שהוא השבט העיקרי של בית יוסף. בתחילת הגאולה מתעורר הכוח המשיחי שנקרא "אורות משיח בן יוסף" והוא נחוץ כדי לבנות את האומה כאומה. כוח זה קודם לכוח השני הנקרא "משיח בן דוד". כל זה מתחיל כאן בפסוקים שלנו המספרים את אשר נאמר בלידתו של יוסף ובעקבות לידה זו. לאמתו של דבר וכדי לדייק יותר, הייתי צריך להסביר שכל זה מתחיל עם יעקב ועשו. לפי התוכנית המקורית של יצחק, שניהם היו צריכים יחד לבנות את בית ישראל. קרה מה שקרה והתגלה מה שהתגלה וכדי להמשיך את פרויקט התולדות של הבורא וכדי לקדם אותן, לקח יעקב על עצמו גם את משימתו, את תפקידו של עשו, והוא מסר אותם ליוסף. יוסף הוא שטנו של עשו, אומר המדרש. מדוע? כי יש בו אותו כוח. גם הוא יודע לבנות "מדינה". גם הוא יודע לנהל כלכלה. ההבדל ביניהם הוא שהוא יודע לעשות זאת בצורה כשרה. בלי להזדקק ל"כל דאלים גבר", בלי ברבריות, כלשון הרב קוק ב"אורות".

ועכשיו הוא מתחיל לקיים אותן. הוא פקד את שרה¹⁰¹ וכעת הוא זוכר את רחל, והיא מבינה שהגיעה העת לחזור הביתה. וגם יעקב מבין זאת. אם כך הם הדברים, מדוע היא אינה מסתפקת בשם אָסֶף? מדוע היא נותנת בסוף לבנה את השם יוסף - 'וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאִמּוֹ יֵהוּהָ לִי בֶן אַחֲרִי'? התשובה נמצאת בסוף הפסוק המגלה את כוונתה של רחל כאשר היא החליטה לקרוא לבנה יוסף. יוסף נקרא למעשה על שם אחיו בנימין. כדי להבין את הנושא, עלינו לחזור לסיפור של קִין וְהֵבֶל. סיפור זה משמש אב טיפוס למשוואת האחוה בתורה כולה,¹⁰² והוא מציג לפנינו את השאלה המהותית ביותר המופנית לצאצאי אדם הראשון: האם שני האחים ישכילו

איך כל זה מתחיל? בשימת קץ לגלות. זה השלב הראשון. בחזרת היהודים לארץ. רגילים להשתמש בביטוי "אתחלתא דגאולה" כדי לתאר שלב זה אולם אני מעדיף את הביטוי "אורות משיח בן יוסף". זו רק ההתחלה. אחר כך יש שלבים נוספים עד שמגיעים לסוף התהליך, להופעת משיח בן דוד. צריך סבלנות, במיוחד כאשר הכל נראה תקוע או ר"ל כאשר רואים נסיונות. התקופה הראשונה מלאת סיבוכים וחלק ניכר מהם נובע מאי היכולת שלנו להחליט מי אנחנו באמת רוצים להיות: יעקב או ישראל? סיבוך עיקרי זה נובע מאי היכולת של כל כוחות האומה לעבוד יחד, במיוחד יוסף ויהודה. אם יש פירוד, יש משבר. משבר זהו התי הגורם ר"ל לאיבוד הדרך. אולם צריך להיות אופטימי. כך שרדנו את הגלות האיומה. צריך לראות את ההתקדמות. צריך להתפלל שבאמת "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים", שנזכה להבין ולהפנים שאכן השכינה חזרה לציון. היא כבר חזרה. לכן כאשר מדברים היום עדיין על אתחלתא דגאולה, אני חושב שיש כאן טעות. אנחנו הרבה מעבר לנקודה זו. אנחנו כבר רואים נדחי ישראל חוזרים. נדחי ישראל זה חלק מעשרת השבטים. זה כבר מעבר לקיבוץ גלויות. קיבוץ גלויות, זה חזרת היהודים, הגולים מבית שני לארץ. נדחי ישראל, זה הגולים לפני חורבן בית ראשון. הגולים מממלכת ישראל אחרי ההיפרדות מממלכת יהודה. זה "בית יוסף", זה "בית אפרים" שמתחיל לחזור. אנחנו כבר עמוק בשלב זה. למשל בני דן חזרו. זה האתיופים. מי שלא מבין את כל זה הם היהודים הנשארים בחו"ל. צריך להסביר להם זאת שוב ושוב ולהדגיש שמי שיסרב להבין זאת ולעלות לארץ, ימצא את עצמו בחוץ פשוטו כמשמעו. אותו יהודי שם את עצמו מחוץ להיסטוריה. הוא מתנתק מבית ישראל. היו לנו כבר מספר מקרים דומים במהלך ההיסטוריה. למשל הנוצרים הראשונים שלא הבינו שיוסף אינו מצרי באמת, שהוא עברי וכעברי הוא אומר 'וְאֵלֵהִים פֶּקֶד יִפְקֹד אֶתְכֶם וְהִעֲלֶה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב' (בראשית נ כד). אני אומר דברים חמורים וזו חובתי כמחנך. זו גם האמת. איך אותם יהודים ששומעים פסוקים מפורשים בזמן קריאת התורה בשבת בבית הכנסת אינם רואים שמי שמתנתק מבית ישראל הופך בסוף את עורו ומתגלה כלבן הארמי שמבקש לעקור את הכל?

(מתוך שיעורי הרב על פרשת וישב)

101 בראשית כא כ: וַיְהִי הַיּוֹם פֶּקֶד אֶת שְׁרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשֵׁרָה כַּאֲשֶׁר דָּבַר.
 102 כדי להבהיר נקודה זו נביא בקצרה את דברי הרב אשכנזי המסביר את ממות משוואת האחוה (ראה בהרחבה סוד העברי, חלק א, משוואת האחוה): "הסיפור המקראי שגרעינו נמצא בעימות שבין קִין וְהֵבֶל מטיל על שני האחים התאומים לפתור את בעיית משוואת האחוה, אולם בפועל אחד מהם נהיה שליטר־רוצח והאחר נשלט־קרובן."

לתת האחד מקום לזולתו? האם שניהם ישכילו להבין שהם שניהם בריות של אותו בורא ולכן אף אחד מהם אינו יכול לטעון ש"דמו סומק טפי" - שדמו אדום יותר?¹⁰³ אנחנו כולנו יודעים איך הסתיים הסיפור של קין והבל, הדור

בתולדות האנושות ניתנו ארבע תשובות לבעיה של שולט-נשלט, רוצח-קרוב ונושא-נשוא:

(א) החברה הטוטליטרית גורסת: אם מבנה החברה דורש שולט ונשלט, אני מעדיף להיות השולט. המשוואה עבורה היא: אני האדון והוא העבד (כדאי לעיין בדברי הפילוסוף הגל שפיתח דיאלקטיקה שלמה סביב נושא זה, והיא באה לידי ביטוי במשל "האדון והעבד" בספרו החשוב "הפנומנולוגיה של הרוח").

(ב) החברה המושאית-קורבנית סבורה: אם צריך להיות שולט ונשלט, אני מעדיף מבחינה מוסרית להיות הנשלט. זוהי הנצרות באידאל שלה - רעיון מתן הלחי השנייה. עבורה המשוואה היא: אני העבד - הוא האדון. אולם בפועל לא התממש עיקרון זה בשום חברה נוצרית. להפך, האומות הנוצריות תמיד התנהגו כאימפריות השולטות על עמים, תוך רמיסת כל זכויותיהם, והן אחראיות למלחמות הנוראות ביותר שהיו בהיסטוריה האנושית.

(ג) החברה המיסטית שעל-פיה: אם ההיסטוריה דורשת ממני שליט ונשלט, אני מעדיף לעצור את ההיסטוריה, לעצור את הזמן ואת הרגשות, וממילא גם הרע יפסק. כל המיסטיקות של המזרח הרחוק על כל גווניהן מבוססות על תפיסה זו. משוואתן היא: אני עבד - הוא עבד.

(ד) התורה קובעת: אם חייב להיות שולט ונשלט, צריך להגיע לידי הסכם, שכל אחד יכיר בשני כבריה שנבראה על-ידי אותו בורא. כל אחד יכיר בכבוד האנושי של האחר כעליון, ולא יהיו בכלל נשלטים. משוואתנו היא: אני אדון - הוא אדון. כל אחד רואה באחר אדון. התורה היא למעשה ניסיון למצוא פתרון ממשי לבעיה של שני אחים שמוטל עליהם לחיות יחד.

הדרישה להדדיות ייחודית למשנתו של הרב אשכנזי. הוגי דעות אחרים בני זמנו, כמו פרופ' לוינס או מרטין בובר הרבו גם הם לדבר על הזולת, על ה"אחר" ועל מרכזיות יחס האחרות בתיקון החברה והעולם. אולם הם לא עמדו על חשיבות תנאי ההדדיות במערכת היחסים "אני סובייקט ואתה סובייקט", כפי שעשה זאת הרב אשכנזי. בנושא זה ראה מאמר של פרופ' סוזן הנדלמן באנגלית:

The philosopher, the Rabbi and the Rhetorician (College English, Volume 72, Number 6, July 2010).

כדי לחדד נקודה זו, נביא כאן את דברי הרב מתוך הספר סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 155: "צריך גם להדגיש שאם מערכת היחסים ההדדית אינה עולה יפה, איני יכול להאשים את השני בכישלון, בטענה שהוא לא הצליח להיות מה שאני דמיינתי שהוא אמור להיות. אנחנו בני אדם ולא מלאכים. אנחנו חיים במציאות מסוימת ולא בעולם אידאלי, וירטואלי שבו השני הוא מין מלאך. עלינו להיות מפקחים ומציאותיים ולדעת להבחין אם השני ניתן בכלל עוד לחינוך. אני מדגיש זאת משום שחינו באשליה מעין זו לפני מלחמת העולם השנייה. לא הבחנו בזמן שהגרמנים, שנראו כאנשים מתורבתים, חזרו להיות ברברים, וגם אם הם מצטטים שירים מגדולי המשוררים שלהם, הם מסוגלים לרצוח בדם קר, וכל זאת אחרי מאות שנות חינוך נוצרי לכלל של 'אַהֲבַתְּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךְ', לכאורה."

סנהדרין עד ע"א. 103

השני של האנושות: כשלון קולוסלי. ומאז התורה מחפשת את המשפחה בה האח לא יהיה מעצם הופעתו בסכנת חיים. לראשונה, בסיפור המקראי, משוואת האחוה מצליחה, במשפחתו של יעקב, כפי שעולה ממדרש עמוק ביותר האומר שבנה של רחל יוסף, שהוא בכור לה, אינו בסכנת חיים אצל ראובן, בנה הבכור של לאה:

א"ר אלעזר: אמרה לאה: ראו מה בין בני לבין חמי, דאילו בן חמי אע"ג דמדעתיה זבניה לבכירותיה,¹⁰⁴ דכתיב זימכור את בכורתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה זישטום עשו את יעקב וכתוב זיאמר הכי קרא שמו יעקב זיעקבני זה פעמים וגו' ואילו בני אע"ג דעל כרחיה שקליה ליה יוסף לבכירותיה מיניה,¹⁰⁵ דכתיב זבחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף, אפילו הכי לא אקנא ביה דכתיב זישמע ראובן ויצילהו מידם.

ברכות ז ע"ב

יוסף אינו נמצא בסכנה קיומית אצל אָחיו, גם אם מערכת היחסים ביניהם אינה תקינה שנים רבות. נרחיב את ההסבר לנקודה עדינה זו בשיעורים הבאים. כעת נתרכז בנקודה העיקרית והיא שלראשונה במקרא, ולמרות המתח העצום השורר בין האחים, נמצא פתרון אחר למשוואת האחוה - פתרון המאפשר לאחר, קרי יוסף, לחיות.¹⁰⁶ לכן, אומרים חז"ל, כאשר רחל ראתה זאת נבואה, היא נתנה את השם יוסף לבנה הבכור. 'יִתְקַרָא אֶת שְׁמוֹ יוֹסֵף לְאִמֵּר יֵסֵף יְהוֹה לִי בֵּן אַחֲרַי'. גם הוא, קרי בנימין, יהיה בטוח. יתרה מזו, אחיו ידאגו לו מתוך ערבות אמיתית.¹⁰⁷ ממה שלמדנו זה עתה עולים שלושה דברים מהותיים ביותר: הראשון,

104 תרגום: אף על פי שמדעתו מכר את בכורתו.

105 תרגום: אף על פי שבעל כורחו לקח יוסף את בכורתו ממנו.

106 קיבלתי את עיקר לימוד זה מהרב נחמני ז"ל (מתוך שיעורי הרב על פרשת וישב). הכוונה לרב יעקב נחמני ז"ל ממרקש - הערת העורך].

107 יוסף הוא גלגול קין [ראה מדרש פליאה, עמ' מו - כנתנת תשבץ] משום שהוא בכור. לא סתם בכור אלא בכור הרואה את עצמו כאח. להבדיל מקין, הוא הבן הבכור הנקרא על שם אחיו וזוה הוא התיקון של קין. אמנם, עד שזה מתגלה בפועל, שאר אחיו חושדים בו ולכן הם מעמידים אותו למשפט לדעת האם הוא כקין או תיקונו. הרקע למשפט זה הוא האמירה 'אֵלֶּה תִּלְדוּת יַעֲקֹב יוֹסֵף'. ומה האחרים? ההיסטוריה תגלה שהוא היה תיקונו. לכן חומש בראשית מסתיים עם סיפורו. הוא לא הורג את אחיו. הוא מכלכל אותם. הוא דואג להם. הוא אוהב אותם (מתוך שיעורי הרב על המשמעות המוסרית של ההיסטוריה).

לידתו של יוסף מהווה צומת בתהליך הופעתו של השם ישראל בעולם. השני, עם יוסף מופיע לראשונה הכוח היכול לשים קץ לגלות - קודם כל הגלות הנוכחית של יעקב אצל לבן, ויעקב ונשותיו מבינים זאת. השלישי, לראשונה קיימת מדרגה מסוימת של אחווה בין בני יעקב. אחווה שורשית שתעמוד במבחן בהמשך, דרך יוסף ודרך בנימין. לראשונה הפתרון למשוואת האחווה לא יהיה ניסיון לחיסול אחד מצדדי המשוואה.¹⁰⁸

מאזן גלות יעקב אצל לבן

ברצוני כעת לדון בשאלה הבאה: מהו לפי יעקב, מהו לפי ילדיו המאזן של נוכחותם כעשרים שנה אצל לבן הארמי? יעקב אבינו נשלח לחרן אצל לבן על-ידי אמו רבקה ל'ימים אַחָדִים', 'עד שוב אף אַחִיד מִמֶּךָ':

וְעַתָּה בְּנֵי שְׁמַע בְּקִלְי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לְבָן אֲחִי חֲרָנָה.
וַיִּשְׁבֹּת עִמּוֹ יָמִים אַחָדִים עַד אֲשֶׁר תָּשׁוּב חֶמֶת אֲחִיד.
עַד שׁוּב אֵף אֲחִיד מִמֶּךָ וְשָׁכַח אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם
לְמָה אֲשַׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד.

בראשית כז, מג-מ

מהסיבות אותן למדנו בספר הקודם, אותם 'ימים אַחָדִים' הפכו לעשרים שנה.¹⁰⁹ אולם מה שמפחיד במיוחד בסיפור הזה הוא מה שהתגלה בתום שנים אלו. לבן אינו סתם גוי. הוא דודו של יעקב והסבא של השבטים ובכל זאת השנאה פרצה החוצה כאשר הבין שיעקב רוצה לחזור לארץ ישראל: 'וַיַּעַן לְבָן

108 אני חייב לחדד את הנקודה הבאה: יעקב ויוסף תופסים את המציאות החברתית במשפחתו של יעקב בצורה שונה. קיימת אצל יעקב סבלנות אינסופית וקיים אצל יוסף קוצר רוח אינסופי. זה נקרא רוגזו של יוסף. ההבדל ביניהם הוא ההבדל בין אריך אנפין ובין זעיר אנפין. יעקב רואה מעבר המראית עין. הוא רואה שכן קיימת אחווה. לעומתו יוסף רואה את המראית עין. הוא שופט את המצב לפיו. יש כאן נושא רחב מאוד שחוזר על עצמו מספר פעמים. למשל בסיפור של שכם ודינה (מתוך שיעורי הרב על מציאות הזוג).

109 יעקב התחייב לעבוד אצל לבן שבע שנים עבור רחל - אז קיבל את לאה, שוב שבע שנים עבור רחל ושבע שנים עבור הצאן. אמנם אחרי שש שנים הוא ברח. בסך הכל נשאר עשרים שנה אצל לבן. ועוד שנתיים בדרך עד שחזר ליצחק אביו. משך עשרים ושתיים שנה לא שלח סימן חיים לאביו או לאמו. עשרים ושתיים, בדיוק כמו יוסף (מתוך שיעורי הרב על יוסף ויהודה).

וַיֹּאמֶר אֶל יַעֲקֹב הַבְּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבָּנִים בְּנֵי וְהַצֵּאן צֵאֲנִי וְכָל אֲשֶׁר אֶתָּה רֹאֶה לִי
הוּא וּלְבַנְתֵּי מָה אֶעֱשֶׂה לְאֵלֶּה הַיּוֹם אוֹ לְבַנְיָהֶן אֲשֶׁר יִלְדוּ.¹¹⁰ אילוּלֵא
ההתערבות האלוקית, מי יודע מה היה קורה?

השאלה שצריכה להעסיק אותנו היא שאלת הרקע להתפרצות זו. התשובה היא הרצון של יעקב לחזור לארצו, כלומר ההחלטה הרצונית של יעקב להישאר עברי, הסירוב שלו להפוך לארמי בדומה ללבן דודו שמעברי הפך לארמי, כלשון הכתוב 'וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אֲרַבְעִים שָׁנָה בְּקָחְתּוֹ אֶת רַבֵּקָה בֵּת בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדַן אֲרָם אַחֹת לְבֶן הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה'.¹¹¹ יעקב החליט להמשיך את דרכם של אברהם ויצחק, החליט להיות עברי. הוא החליט זאת בניגוד גמור לאופציה הזהותית של הענף השני במשפחתו של תרח, אבי אברהם ואבי נחור. נחור ואחריו בנו בתואל החליטו להשתקע בחרן, החליטו לאמץ את הזהות הארמית ולכן בתואל כבר מכונה בתורה בתואל הארמי. צריך להבין נקודה זו לעומק ולצורך זה אעשה מיד השוואה עם המצב השורר כיום בעם היהודי.¹¹² יש מי שחזר לארץ ויש מי שעדיין נמצא בחו"ל. מי שחזר לארץ החליט שעתידי ועתיד ילדיו ונכדיו הוא להיות עברי. אמנם קיים וויכוח פנימי בתוך חלק זה של העם לגבי ההגדרה של מה זה להיות עברי, אבל הנתונים הבסיסיים מקובלים על כולם: העברי חי בארץ, הוא מדבר עברית, הוא חולם בעברית. לעומתו עומד היהודי הגלותי החשוף לסכנת ההתבוללות. שפתו אינה העברית. מקום מושבו אינו שלו. הוא בגדר של אורח גם אם הוא

110 בראשית לא מג.

111 בראשית כה כ.

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 50, חלק ז, עמ' 207. ארם הוא אחיו של ארפכשד, סבו של עבר (ראה בראשית י כב). הצעד של משפחת בתואל להיקרא ארמי ולא ארפכשדי או עברי מצביע על זיקתה לארץ מגוריהם החדשה, ולא עוד לשורשים הגניאלוגיים-אנתרופולוגיים העבריים שלהם, או לחילופין להתבטלות רצונית של צאצאים אלו משושלת ארפכשד-עבר בפני צאצאי שושלת ארם.

112 כך היא שיטתו של הרב אשכנזי בכל מקום וכך הוא מסביר אותה: "ההיסטוריה שלנו עוזרת לנו, הדרורות של שיבת ציון, להבין את הקושי הזהותי של אברהם אבינו, ובמקביל הסיפור המקראי והדרך בה חז"ל מסבירים אותו במדרש, עוזרים לנו להבין את ההיסטוריה שלנו. יש כאן תנועה דר-כיוונית: מהמקרא למציאות ההיסטורית שבה אנחנו חיים, ומן המציאות ההיסטורית שלנו למקרא, דרך הדרש של חז"ל. המדרש עוזר לנו להבין את קשיי הזהות היהודית, ובמיוחד כאשר אנחנו עוברים מתקופה לתקופה, כאשר אנחנו יוצאים מן הגלות ובונים מחדש שלב אחרי שלב את זהותנו העברית. ההיסטוריה של עמנו עוזרת לנו להבין מה רצתה התורה ללמד אותנו, על מה רצתה לשים את הדגש, אילו בעיות זהותיות ביקשה לחשוף. מכאן החשיבות של לימוד חיי האבות. הם אבות הזהות שלנו. הם לא רק האבות הביולוגיים של העם. הם אבות הזהות העברית".

(מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 35).

יכול, בעקבות האמנציפציה וקבלת זכויות האזרח, להשלות את עצמו ולחשוב שהוא באמת שווה זכויות עם הגוי המארח אותו. ההיסטוריה המודרנית מוכיחה שרוב הסיכויים שהוא יהפוך להיות "ארמי". זה מה שקורה ליהודי המתבולל. ההתבוללות היא אופציה זהותית, מודעת או לא מודעת. אולם התורה אומרת משהו חמור בהרבה ולא תמיד שמים לב לנאמר: אותו ארמי שבשורש היה עברי מתגלה כשונא הגדול ביותר, עד כדי כך שבעל ההגדה של פסח קובע שלבן "ביקש לעקור את הכל".¹¹³

מדוע ביקשו חז"ל להדגיש נקודה זו?¹¹⁴ ההסבר שקיבלתי מרבתי הוא שאם יעקב מצליח, לבן אבוד. אם העברי מצליח, אין עוד מקום ללבן. אם העברי מצליח להיות בבוא הזמן אוניברסלי באמת, אין עוד מקום לקוסמופוליטיות של לבן.¹¹⁵ לכן המאבק ביניהם כל כך קשה והוא מתחיל כאן בצומת בו נמצא יעקב. הסברתי ארוכות בכרך הקודם את מהות ההתלבטות הזהותית של יעקב - להיות יעקב או ישראל. לידתו של יוסף מהווה נקודת הכרעה בהתלבטות זו, וכאשר לבן מבין זאת, שנאתו פורצת משום שהצלחתו של יעקב הינה סופו שלו, היא סוף האופציה הזהותית בה בחר נחור, בה בחר בתואל, בה המשיך לבחור לבן. לכן הוא אומר 'הַבְּנוֹת בְּנֵי יַעֲקֹב וְהַצֵּאן צֵאֲנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר אֶתָּה רֹאֶה לִי הוּא'. צריך להבין פסוק זה במישור הזהותי. לבן באמת חשב במהלך כל אותן השנים שצאצאיו דרך רחל ולאה יהיו אף הם

113 צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל שנאמר ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב.

114 ראה סנהדרין קה ע"א "תנא הוא בעור הוא כושן רשעתים הוא לבן הארמי" והסברו של הרב בסוד מדרש התולדות, חלק ז, עמ' 208.

115 הרב עושה הבחנה ברורה וחדה בין שני מושגים, שהדעה הרווחת רואה בהם בטעות רעיון זהה: קוסמופוליטיות ואוניברסליות. יש שתי גישות עיקריות אפשריות במימוש הדאגה לאוניברסל האנושי. הראשונה, הגישה הקוסמופוליטית, גורסת שעל עם ישראל להתפזר בין אומות העולם, ובייחוד אצל הציוויליזציה הדומיננטית בכל תקופה, ולשמש בה מחנך מוסרי של אותן אומות. זו הגישה של חלק מבני משפחות אברהם, כדוגמת נחור אחיו, לבן בן נחוור או חלק מחכמי ישראל בדורות האחרונים. הגישה השנייה, הגישה האוניברסלית, גורסת כי מימוש חזון הנביאים של ישראל, בנייה מחדש של האוניברסל האנושי, עובר דווקא דרך מימוש זהותו הלאומית של עם ישראל בארץ ישראל ובנייה של חברת מופת בארץ. תפיסת הרב היא שההשגחה, דרך ההיסטוריה של העם היהודי במהלך מאתיים השנה האחרונות, כבר פסקה הלכה למעשה, והתפיסה השנייה היא התפיסה הנכונה. לכן יש לחדד היטב את ההבדל בין שתי התפיסות ולעמוד על הסכנות הקיומיות הכרוכות בגישה הראשונה. הגישה הקוסמופוליטית מזוהה בתורת הרב עם "קליפה הארמית" שממנה יצא אברהם אבינו כאשר הוא עזב את הגלות, כאשר יצא מאור כשדים ומחרן.

ארמים ולפתע פתאום הוא מגלה שהם יהיו עברים ושבחירה זו, הכרעה זו, מקובלת על בנותיו.

כדי להבהיר נקודה זו יותר, עלינו להיזכר בשאלה שיעקב שואל את יוסף כאשר יוסף מציג לפניו את בניו, אפרים ומנשה, אשר נולדו לו במצרים: 'וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת בְּנֵי יוֹסֵף וַיֹּאמֶר מִי אֵלֶּה?'¹¹⁶ צריך לדייק בלשון הפסוק: דווקא ישראל שואל את יוסף, לא יעקב שהוא השם הגלותי של ישראל. הוא שואל אותו מהי זהותם של בניו: מצריים או עברים? כל יהודי, כלומר כל בן ישראל הנשאר בגלות צריך לשאול את עצמו: האם ילדי מצריים או עברים? צרפתים או עברים? אמריקאים או עברים? מי שהפסיק לשאול את עצמו שאלה זו כבר נתן לה תשובה. ילדיו כבר לא יהיו עברים. אני מקווה שאתם מבינים היטב את חומרת הדברים.

עד כאן ההסבר שקיבלתי מרבתי, אולם ברצוני להוסיף עוד נקודה, והיא מאירה את הסכנה הקיומית האורבת לאותם יהודים הנשארים בגלות. תנאי הגלות של יעקב היו לכאורה הטובים ביותר שאפשר לחשוב עליהם: גלות אצל דודו שהוא גם כן ממוצא עברי. ומה התברר? בסוף האמת התגלתה. אותו דוד הפך להיות האויב המר ביותר. אם כך היו פני הדברים, מה היה קורה אם הגלות הייתה אצל גוי "אשר לא ידע את יוסף" כלל? אם בתנאים הטובים ביותר קרה מה שקרה, על אחת כמה וכמה אצל 'גוי אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ אֶתָּה וְאֶבְתִּיד'.¹¹⁷ בני דורי חוו את הדברים על בשרם ממש. גוי רשע בשיתוף עם גויים לא פחות מרושעים, מצא את אותם יהודים שנלכדו באותה מלכודת והוא הפליא מכותיו בנו. פעמים רבות שואלים אותי האם זה אומר שאנחנו במו ידינו גרמנו לכך ותשובתי שלילית. הדברים מורכבים בהרבה ועלינו לעשות הבחנה בין שני דברים: הראשון, הרשעות של אותם גויים. זה לא רק הגרמנים הארורים. זה למעשה כל תרבות אירופה מזה דורי דורות. יש יהודי חשוב שהכרתי אחרי המלחמה וליאון פוליאקוב שמו.¹¹⁸ הוא היה

116 בראשית מח ת.

117 דברים כח לו: 'יֹלֵךְ ה' אִתְּךָ וְאֵת מִלְכְּךָ אֲשֶׁר תִּקֵּים עִלְיֶךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ אֶתָּה וְאֶבְתִּיד וְעִבְדֶתָ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וְאֶבֶן.

118 ליאון פוליאקוב (Léon Poliakov) נולד בשנת 1910 ברוסיה. הוריו נמלטו מרוסיה בשנת 1920 והגיעו לצרפת. בזמן המלחמה הוא נמלט ממחנה שבויים גרמני והגיע לדרום צרפת. הצטרף למחתרת ובשנת 1943 יסד עם הרב שניאור זלמן שניאורסון ובן דודו יצחק שניאורסון את "המרכז לתיעוד יהודי בן זמננו" - Le Centre de Documentation Juive Contemporaine כדי לאסוף מסמכים ועדויות על אודות רדיפת היהודים בצרפת. אחרי המלחמה שימש פוליאקוב משקיף במשפטי נירנברג. ספרו הראשון "קציר השנאה" עסק באנטישמיות ובשורשיה ההיסטוריים והאינטלקטואליים. בשנות ה-60 התחיל לפרסם

היסטוריון, ובתום המלחמה הוא יסד את "המרכז לתיעוד יהודי בן זמננו" בצרפת, בין היתר עם יצחק שניאורסון.¹¹⁹ פוליאקוב כתב אנציקלופדיה של האנטישמיות, ומי שקרא אותה יודע למה אני מתכוון. אירופה הנאורה של המאה התשע-עשרה הייתה למעשה כל כולה מלאת שנאה ליהודים, והפח נסגר על היהודים במאה העשרים.¹²⁰ לכן צריך לעשות הבחנה בין שני הדברים, גם אם בסוף הם קשורים אחד בשני: הרשעות של אותן אומות ואי הבנת התהליך ההיסטורי המתואר על-ידי התורה, על-ידי חז"ל בעיקר במדרש. אלמלא הנוכחות המסיבית של היהודים באירופה, לא הייתה לאותה רשעות על מה לחול בצורה כל כך רחבה.

אני חוזר לנושא שלנו: המסקנה של יעקב וחלק מילדיו משהותם אצל לבן היא שגם בתנאים הטובים ביותר, בסוף השנאה מתפרצת והיא עלולה להביא לעקירת כל המפעל כולו, לכליה מוחלטת. מי לא שותף למסקנה זו? בני רחל. יוסף נולד לקראת סוף גלות זו והוא לא חווה אותה על בשרו ובנימין כמובן טרם נולד.

נאמנות אמיתית לדברי מו"ר ר' יעקב גורדין

כאשר יעקב חוזר סוף סוף לארץ, מבחינתו הגלות הסתיימה. מבחינתו הנאמר לאברהם סבו, בברית בין הבתרים, כבר התקיים: 'דָּעַ תְּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה'.¹²¹

את סדרת הספרים "ההיסטוריה של האנטישמיות" - L'Histoire de l'antisémitisme - בחמישה כרכים. הוא נפטר באורסיי בשנת 1997.

119 הרב יצחק שניאורסון ז"ל היה בן דודו של האדמו"ר האחרון מליובאוויטש. הרב ציין במספר הזדמנויות שלמד אתו את כתבי האדמו"ר הזקן, מייסד חסידות חב"ד. בין היתר סיפר את הסיפור הבא: "פעם שמעתי את בן דודו של האדמו"ר האחרון מליובאוויטש, הרב יצחק שניאורסון ז"ל, אתו למדתי את כתבי האדמו"ר הזקן, אומר שכדי להיות יהודי צריך ללמוד גמרא, אבל כדי להיות בן אדם צריך ללמוד קבלה. אז הוא שאל מה קודם: להיות בן אדם, להיות "א מנטש" או להיות יהודי?".

120 הסימביוזה יהודית-גרמנית במאה התשע-עשרה התבררה כמלכודת דבש עבור היהודים, גם עבור אלה שראו את עצמם כניאורטודוקסים, בסגנון של הרב רפאל הירש. הם ראו את עצמם כגרמנים לכל דבר ולא הבינו שבעיני אותם גרמנים, הם היו יהודים בלבד ומילה זו הייתה מילת גנאי. עם פיתוח תורות הגזע במהלך מאה זו, הדברים נהיו יותר ויותר קיצוניים. השאלה היא מדוע לא הבינו זאת? מדוע לא עזבו בזמן? שאלה זו רלוונטית מאוד עבור כל היהודים הנשארים בחוץ במיוחד בארה"ב היום (מתוך שיעורי הרב על תפוצות ישראל).

121 בראשית טו יג.

שאלה: אבל לא עברו ארבע מאות שנה!

תשובה: וכי במצרים נשארנו ארבע מאות שנה? הרי נשארנו מאתיים ועשר שנה! אז מה קרה עם מאה ותשעים השנים הנותרות? יש המסבירים שהקב"ה ניכה ק"ץ שנים מהחשבון - ק"ץ בגימטריה 190.122 לכן מסבירים שהוא חישב את הקץ מלידתו של יצחק אבינו ולא מהגעתו של יעקב למצרים. לפי הסבר זה האבות קיבלו על עצמם להיות גרים כדי לחסוך את הגלות מצאצאיהם,¹²³ ובפועל הם חסכו מאה ותשעים שנה מחשבון הארבע מאות שנה שנאמר לאברהם אבינו. הקב"ה חישב את קץ גלות מצרים מלידתו של יצחק שהוא ממשיך דרכו של אברהם, בבחינת 'כִּי בְיַצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע'.¹²⁴ מיצחק עצמו, בממד מסוים, למפרע, ואף על פי שהוא מעולם לא יצא את גבולות הארץ, התקיימה הגזרה שנאמרה לאברהם "כי גר יהיה זרעך".

שאלה: איך אפשר להיות גר בארץ ישראל?

תשובה: זה קרה בימי בית שני תחת שלטון היוונים. שעבוד בלא הגליה. אני רוצה לנצל שאלה זו כדי להבהיר נקודה חשובה. לא צריך להיתפס לחשבון זה או אחר. פעמים אני שומע את הטענה הבאה: הגלות הנוכחית טרם הסתיימה כי החשבון עוד לא הסתיים. איני יודע בדיוק לאיזה חשבון מתכוונים הטוענים כך, משום שלפי מה שאני למדתי, החשבון כן הסתיים בשנת תשכ"ז.¹²⁵ אולם נניח שכן. האם "חשבון זה" מחייב את ריבוננו של

122 ראה דברי שיבולי הלקט לר' צדקיה בן אברהם הרופא בפירושו להגדה של פסח. ראה גם פרקי דרבי אליעזר והמדרש לקח טוב.

123 ראה גבורות ה' למהר"ל, פרק נד: ... נמצא כי נגזר על זרע אברהם שלש גזירות זו אחר זו גירות עבודה ענוי, ובשלשה הוחזק גלותם, ומן זמן לידת יצחק עד שמתו השבטים היה גירות, ומן מיתת השבטים היה שעבוד עד שנולדה מרים והתחיל הענוי וזה היה פ"ו שנים קודם צאתם.

124 בראשית כא יב.
דעת המכילתא דרשב"י (שמות יב מ), רש"י (בראשית טו יג) והרשב"ם (שמות שם) היא שיש להתחיל את החשבון של הארבע מאות שנה מלידתו של יצחק כשאברהם היה בן מאה שנה.

125 יעקב אבינו היה אמור להישאר עשרים ואחד שנה אצל לבן: שבע שנים עבור רחל, שוב שבע שנים עבור רחל - בינתיים הוא קיבל את לאה, ועוד שבע שנים עבור הצאן. בפועל הוא נשאר רק עשרים שנה. הייתה חסרה שנה. אותן עשרים ואחד שנים הפכו למאתיים ועשר שנים במצרים. אולם היו חסרות מאה ותשעים שנה. הן הפכו לאלף ותשע מאות שנה של הגלות אצל עשו. גלות זו הסתיימה בשנת תשכ"ח. ליתר דיוק מספר שבועות לפני תחילת שנה זו כאשר חזרנו את הריבונות שלנו על ירושלים כולה, ועל הר הבית בפרט. כל זה קצת מסתורי אולם כך קיבלתי מרבתיי. כאשר זה קרה הראשונים שהיו

עולם? הרי הוא מחשב את הקץ! זה מה שאנחנו לומדים מדברי בעל ההגדה: "בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא. שֶׁהִקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקֶּץ לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים שֶׁנֶּאֱמַר וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי וְאַחֲרָי כֵן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גְּדוֹל". אז אם שאלתך היא איך היינו מסדרים את החשבון עם חזרתו של יעקב לארץ בתום עשרים שנה אצל לבן, היינו מסדרים, בדיוק כפי שחז"ל סידרו את החשבון של הארבע מאות שנים מלידתו של יצחק. אין כאן שום קושי מהותי. לומר משהו אחר זה לומר שריבונו של עולם מוכרח עלידי דבר כלשהו, שהוא אינו הכל יכול! האם אתם תופסים את חומרת העניין?

צריך לדעת ולהבין שהמספר ארבע מאות - האות ת"ו בגימטריה, הוא בעל משמעות סמלית. הוא מסמל את משך הזמן של ציוויליזציה. בני ישראל היו צריכים לעשות עבודה מסוימת במצרים - זה לא הנושא שלנו כעת, והיה להם עד ארבע מאות שנה לעשותה. עד ולא בדיוק. כאן הטעות האיומה. אני רגיל להשתמש במשל הבא: אדם חלה והלך לבית החולים. הוא הביא אתו מזוודה מלאת תרופות. יום אחד בא הרופא ונתן לו מכתב שחרור. האם יעלה על הדעת שהחולה שהבריא בינתיים יגיד לרופא שהוא לא משתחרר משום שנשארו לו עוד כדורים במזוודה? אחרי אלף ותשע מאות שנה, בא הקב"ה ואמר שאנחנו בריאים לחלוטין, ואנחנו נגיד לו שהוא טועה, ח"ו?! מי שאומר זאת הוא באמת חולה, אולי אפילו חולה אנוש. הוא חולה במחלה אמונית קשה ביותר. אולם הכלל, כלל ישראל הבריא, ב"ה.

שאלה: אבל מההסבר של הרב עצמו משתמע שמסוכן לצאת לפני הזמן משום שבכל מקרה צריך להשלים את מכסת השנים בצורה זו או אחרת?¹²⁶

מופתעים היו המקובלים עצמם. המסורת שהייתה בידם התקיימה (מתוך שיעורי הרב על ספר הכוזרי לריה"ל).

שאלה: מדוע יש הכפלה של עשר כל פעם? מדוע עשרים ואחד שנה הופכות למאתיים ועשר, מאה ותשעים הופכות לאלף ותשע מאות שנה? תשובה: לומדים נושא זה בקבלה. כאשר משהו לא מתקיים במדרגה מסוימת, הוא מתקיים במדרגה אחרת ויש מכפלה כזו. הק"ץ קשור למספר עשר. לומדים את הנושא על הביטוי "מקץ" - ויהי מקץ.

(מתוך שיעורי הרב על הגדה של פסח)

126 שאלה זו נשאלה עליידי ד"ר מישל פרינץ (Michel Prince), ידידו של הרב ובר פלוגתא חריף שלו במשך עשרות שנים לגבי השאלה של החזרה לארץ. ד"ר פרינץ נמנה עם תלמידי ר' יעקב גורדין הקרובים ביותר. הוא הכיר את יעקב גורדין במהלך מלחמת

תשובה: אסביר את הדברים בעזרת המדרש הבא על הפסוק 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שְׂבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה'¹²⁷

אמרו גלות מכפרת עון שנאמר 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה' – כיון שיצא מארצו וגלה, הלך חרונו של הקב"ה ממנו.

ילקוט מעין גנים כת"י

לכאורה מדרש זה סותר את אשר אמרתי ויש בו הצדקה תאולוגית להישארות בגלות כל עוד חרונו של הקב"ה נמשך ומי יודע באמת מתי הוא מסתיים. אולם עליי קודם כל להזכיר לכולנו שהחרון הוא במקור של עשו כלפי יעקב אחיו. הוא רוצה להרוג את יעקב. לכן עלינו קודם כל לזכור שאם זה המצב - עלינו לברוח, ולא משנה לאן. קודם כל מצילים את הנפש. כעת נשאל את השאלה המתבקשת: מה משמעות האמירה שהגלות מכפרת עון במדרש זה? על איזה עון מדובר? על סתם עוון? וודאי שלא, מדובר על העדר אהבה בין האחים. הסברתי בכרך הקודם שיעקב היה צריך להיות המחנך של עשו והוא לא הצליח.¹²⁸ החידוש של המדרש הוא שכל עוד לא הגענו לפתרון חיובי של משוואת האחוה, יש עוון. על יעקב למצוא, להמציא את הפתרון. יש במדרש זה חידוש מהותי: הגלות לא נגרמה בגלל חטא זה או אחר, היא נגרמה בגלל העדר האחוה בין האחים, בין יעקב לעשו, ועמדתו של בעל המדרש תואמת את דברי חז"ל המלמדים אותנו ששנאת חנם בין אחים גורמת לחורבן הבית, פשוטו כמשמעו.¹²⁹ לכן, בגלל השנאה בינו ובין עשו, יעקב גלה. הגלות צריכה לגרום לאחים לאהוב אחד את השני.¹³⁰ כאשר

העולם השנייה עצמה ואת הרב אשכנזי אחרי המלחמה והם הפכו לידידים. ידידות זו נמשכה למרות המחלוקת העקרונית החריפה ביותר שפרצה ביניהם מאוחר יותר כאשר הרב עלה לארץ. למרות שעמדתו של ד"ר מישל פרינץ הייתה אנטי-ציונית מובהקת, היה הרב אשכנזי מזמין אותו לתת שיעורים במסגרת הסמינרים שהרב היה מארגן במסגרת ה-CUEJ במהלך ביקוריו בפריז.

127 בראשית כח י.

128 להרחבה ראה סוד מדרש התולדות, חלק ז, עמ' 115.

129 ראה 'יומא ט ע"ב: אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים.

130 לגבי תפקידי הגלות, ראה סנהדרין לז ע"ב: גלות מכפרת, פסחים פז ע"ב: לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבין האומות, אלא כדי שיתווספו עליהם גרים. להרחבה ראה גם סוד מדרש התולדות, כרך ב, עמ' 93 - סיבת הגלות.

מתגלה במשפחתו של יעקב, בעקבות לידתו של יוסף, שיש אהבה בסיסית בין האחים, יכול יעקב לשים קץ לגלותו.¹³¹ ישנו תפקיד נוסף לגלות והוא לקיים את הממד של "ממלכת כהנים" המאפיין את הזהות היוצאת מיעקב, קרי ישראל. לפי התורה. לזהות ישראל יש שני ממדים עיקריים: ממלכת כהנים וגוי קדוש,¹³² וצריך להבין בצורה נכונה ביטוי זה "ממלכת כהנים". אין כאן שום ביטוי של עליונות מצדנו. יש כאן קבלה של משימה שעלינו למלא. בשלב זה של הסיפור המקראי, זה עובר דרך שהותו של יעקב אצל לבן, ובסוף הי"ד שנים שעבד למעשה עבור רחל, הוא התחייב לעבוד שבע שנים נוספות עבור הצאן. מה משמעות התחייבות זו? חלק מהמפרשים מחברים התחייבות זו לנאמר על ידו: 'וְעַתָּה מְתִי אֶעֱשֶׂה גַם אֲנֹכִי לְבֵיתִי'.¹³³ אולם צריך להרחיב את היריעה משום שלמעשה, במהלך כל שהותו אצל לבן, טיפל יעקב בצאן לבן. הדאגה לצאן של האחר מאפיינת את העברי. זה מתחיל עם הגעתו של יעקב לבאר וזה נמשך במהלך כל השנים האלה. המוטיב הזה מרכזי בכל התורה. מחפשים מי מסוגל להיות הרועה. השאלה היא רועה לשם מה? באופן קיצוני במקצת, הייתי אומר שתפקיד הגלות הוא שיפור הצאן של הגוי המארח. זה מה שיעקב עושה מיד עם הגעתו אצל לבן. הוא מיד הופך לשכיר אצלו, שכיר שעובד בחינם! הוא משביח את צאנו וזה בדיוק מה שהיהודים עשו בכל מקום שהגיעו אליו במהלך הגלות המקבילה לסיפורו של יעקב, כלומר גלות אדום. הם מיד נרתמו למשימת ההשבחה הזו. הם מיד עסקו בשיפור כלכלת המקום והם עשו זאת בהתלהבות. גויי המקום הבינו זאת, לפעמים אחרי שגירשו את היהודים שלהם. מה שברצוני להדגיש הוא שיש כאן גילוי של מרכיב יסודי, מהותי ביותר של זהותנו כיהודים, כבני יעקב. למצוא את החברה האנושית הזקוקה להשבחת כלכלתה ולעשות זאת בשם אותה חברה, לא בשם ישראל. ויעקב

131 כאשר יתגלה שוב שאין אחווה בין האחים, יהיה צורך שוב לצאת לגלות. זה מה שיעקב מבין אחרי שהוא חזר לארץ. לכן הוא שולח את יוסף מעמק חברון, מעצה עמוקה מאותו צדיק הקבור בחברון, קרי אברהם. החרון אף של הבורא קשור להעדר קיום הצו של 'וְאֶהְבֶּתְךָ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ'. האמירה אחי היא האמירה המאפיינת את זהות ישראל: 'אחי מאין אתם' ... 'הַשְּׁלוֹם לָו' (מתוך השיעור).

132 שמות יט, ה-ו: וְעַתָּה אִם שְׂמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהִיִּיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ. וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלֶכֶת כְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ אֱלֹהֵי הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבְּרֶן אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

133 בראשית ל ל.

למד לעשות זאת משום שקיבל על עצמו גם את משימתו של עשו, כפי שלמדנו זאת כבר.¹³⁴

הדבר החמור הוא שהצלחתו של יעקב, הצלחת היהודי מתניעה את התפרצות קנאתו של לבן, את קנאתו של הגוי המארח, קנאה ההופכת חיש מהר לשנאה והגורמת לו להטחת אמירות שקריות. 'וַיִּשְׁמַע אֶת דְּבָרֵי בְנֵי לְבָן לְאֹמֶר לָקַח יַעֲקֹב אֶת כָּל אֲשֶׁר לְאֲבִינוּ וּמֵאֲשֶׁר לְאֲבִינוּ עָשָׂה אֵת כָּל הַפְּבֹד הַזֶּה'.¹³⁵ זה מה שהתגלה אצל לבן ובניו בסוף הגלות של יעקב, אחרי שבמשך עשרים שנה טיפל יעקב בצאנם בנאמנות והביא להם את כל עושרם. לכן החליט יעקב לברוח. הוא ברח שנה לפני תום החוזה והעבודה לא הסתיימה. רבותינו המקובלים מלמדים אותנו ששנה זו עלתה לנו ביוקר משום שהיא הפכה לשורש כל הגלויות הבאות. משמעות אמירתם היא שעלינו לסיים את המשימה. אולם בנקודה זו מתגלה המלכודת משום שמצד אחד עלינו להשלים את המשימה עד תום ומן הצד האחר מתברר, כל פעם מחדש, שעצם ההישארות אצל "לבן" מסכנת את כל המפעל כולו. מה שאני מוסיף הוא - וכך למדתי, שכאשר מגיע זמן הגאולה, כל עיכוב בגלות מסוכן. לכן, באופן עקרוני, מי שאומר שעלינו למלא את משימתנו עד תום, צודק. זה אכן מה שלימד אותנו מורנו ר' יעקב גורדין ז"ל.¹³⁶ אולם ישנו מושג נוסף שאנחנו חייבים לקחת בחשבון והוא מושג הקץ, כלומר קץ הגלות. למדתי את משמעות מושג זה גם עם מורנו. בחודשים האחרונים לחייו הוא עבד על מאמר יסודי בנושא הגאולה. לצורך זה הוא ביקש ממני לאסוף מספר מקורות ולמדנו אותם יחד במהלך המפגשים שהיו לנו בדירתו כל שבוע. מה שצריך לדעת הוא שאנחנו לא קובעים את הקץ. הקץ הוא בידי ית' לעד. אמת היא שבתנאים מסוימים אנחנו יכולים להחיש אותו, בבחינת 'בְּעֵתָה אֲחִישְׁנָה',¹³⁷ אולם חז"ל כבר הבינו שבסופו של דבר הגאולה תבוא בזמנה ומזה הם פחדו. זו מהות הסוגיה "ייתי ולא אחמיניה".¹³⁸ שאלתי את מורנו - אני מזכיר לכם

134 ראה סוד מדרש התולדות, חלק ז, עמ' 104.

135 בראשית לא א.

136 ראה La Galout ב-Jacob Gordin, Écrits, עמ' 167.

137 ישעיהו ס כב: הֲקֵטֶן יְהִי לְאֶלֶף וְהֲצַעִיר לְגוֹי עָצוֹם אֲנִי יְהוָה בְּעֵתָה אֲחִישְׁנָה.
ראה סנהדרין צח ע"א: אמר רבי אלכסנדר: רבי יהושע בן לוי רמי: כתיב 'בעתה' וכתוב 'אחישנה', זכו 'אחישנה', לא זכו 'בעתה'.

ראה סוד מדרש התולדות, חלק ז, עמ' 166 ואילך.

138 סנהדרין צח ע"ב. וראה תיקוני הזהר עם פירוש אור יקר לרמ"ק, חלק א, סימן יב: אמנם אותו העת כשיתקרב אם ח"ו לא ישובון ישראל בתשובה יהיה בזעף ושתף אף ולא ישארו אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה מפני שכבר כלו כל הקצים ולא זכו להקדים הגאולה

שזה היה עוד לפני הקמת המדינה, בשנת 1947, חודשים ספורים לפני מותו, מה היהודים צריכים לעשות כאשר השנאה של הגוי המארח אותו מתפרצת והוא השיב לי בלי היסוס: "קודם כל לברוח. יש כאן פיקוח נפש". וכאשר שאלתי אותו מדוע היהודים לא עשו זאת לפני השואה, הוא השיב לי: "הפח נסגר".¹³⁹ היינו לומדים בדירתו את ההגדה של פסח והנה תמצית הדברים שאמר לי אז:¹⁴⁰ "בני ישראל היו צריכים, היו יכולים להוציא את הרכוש ממצרים כבר בחיי יוסף משום שהבירור כבר נעשה אז, והרכוש הרלוונטי כבר היה כולו בידיהם. אולם בני ישראל "היו מצוינים שם", כלשון ההגדה. הם התרגלו לגלות, למצרים, ונשארו בה הרבה מעבר לזמן הדרוש לבירור הרכוש". ואני מוסיף שבמצב זה מתחיל לפעול חוק סוציולוגי-היסטורי והוא החוק של "ההרעלה ההדדית". ידוע שחז"ל מדברים על בני ישראל במצרים כעובר במעי אמו.¹⁴¹ מה קורה בסוף ההיריון אם האם אינה רוצה לתת לעובר לצאת או אם העובר אינו רוצה לצאת? אז מתפתחת הרעלה הדדית. מה שהתברר במהלך ההיסטוריה של עמנו כולה הוא ש"בגלל האהבתנו לרחל",¹⁴²

אלא עד עת בא עת הקציר שלא יעבור בשום אופן לעולם ואז יתבררו ישראל ויתלבנו וימלט מישראל כל הכתוב וכו' אמנם קץ זה הוא סוד עתה.
ע"פ תהילים קכד ז.

139 מר גורדין היה כבר חולה מאוד והייתי בא לדירתו פעם או פעמיים בשבוע ללמוד אתו ביחידות. האור החזק היה מפריע לו ולכן הוא היה סוגר ווילונות. היינו לומדים בין היתר את ההגדה של פסח עם פירושו של השל"ה והמהר"ל. הוא מי שגילה לי את עולמו של המהר"ל. פעם שאל אותי מה משמעות האמירה "שפוך חמתך" ולמי מתכוונים באמירה זו. עניתי לו: לעשו. אז הוא השיב לי: "אתה לא יודע ללמוד. הכוונה לישמעאל". הייתי המום. אחרי השואה? אז הוא הסביר לי את עניין הברית בין עשו לישמעאל ואמר שבזמן החזרה לארץ יהיה ישמעאל האויב המר ביותר שלנו. לא עשו אלא ישמעאל והוסיף, על פי דברי המהר"ל, שישמעאל זה פרס. הייתי עוד יותר המום. אבל הנה ארבעים שנה מאוחר יותר זה מתחיל להתגלות (מתוך שיעורי הרב לפסח).

141 ראה מדרש תהילים (שוחר טוב) קז-ד: אמר ר' אבא בר כהנא בשם רבותינו: כעובר שהוא נתון במעי הבהמה, וכשם שהרועה נותן ידו ושומטה ממעיה, כך עשה הקב"ה לישראל ממצרים להוציאם, שנאמר: 'או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי'.

במאמרו "ויהי באחרית הימים" (פורסם ב"שורש" גיליון מס' 2, ניסן תשמ"ג והודפס מחדש בספר "מספד למשיח?") כותב הרב אשכנזי: ... סוד העיבור, מהיותו קשור בתפקיד ישראל בגלות, איננו נושאנו כאן. אך בקיצור נמרץ, הוא מורה על נוכחות ישראל בקרב אומות העולם, כעובר במעי אימו - לפי הכלל הידוע שישראל מונה ללבנה ואומות העולם מונות לחמה. גילוי סוד זה היה מסכן את חיי העובר. לא פעם שמענו האשמה של טפילות מפי הוגי דעות של האומות, אשר לא השכילו להבין שמדובר ב"טפילות עובר במעי אימו". רק עתה הולך ומתברר סוד זה, הן לגויים והן ליהודים ואין להאריך.

142 צריך להבין את מה שאומרים המקובלים: רחל שייכת לגלות ולא להארץ ישראל. וכנגדן תיקון רחל ותיקון לאה. תיקון רחל כנגד החורבן וגלות השכינה ותיקון לאה, געגועים

היה מאוד קשה לנו לצאת מן הגלות. לא רצינו. זו האמת המרה. אז בסוף הפח נסגר. לכן עלינו לדעת שכאשר הקץ מגיע, עלינו לצאת, בלי לשאול האם זה הזמן או לא. לכן השאלה היחידה היא האם הקץ הגיע או לא. בשאלה זו אנחנו ללא ספק חלוקים. זה לא חדש אולם ברצוני להסביר שני דברים. הראשון הוא שקיימות בעצם שתי שיטות עיקריות בכל הקשור לתהליך הגאולה בימינו: השיטה הראשונה היא שיטת מרן הרב קוק זצ"ל והשנייה היא שיטת האדמו"ר מסטמאר, בעל הספר "ויואל משה". שניהם גאוני עולם וחייבים להתעמק בטיעונים המובאים על ידם.¹⁴³ אולם ההכרעה ההיסטורית, במציאות, כבר נפלה. נפסקה ההלכה על-ידי ההשגחה העליונה ושיטת הרב קוק המבוססת על שיטת הגר"א היא הנכונה ועל פיה צריך ללכת ולהבין את המתרחש. הנקודה השנייה היא שכאמור מורנו נפטר לפני הקמת המדינה, בקיץ 1947, ואף אחד אינו יכול לומר מה הוא היה אומר אז אם היה זוכה לחיות עוד מספר חודשים. הוא נתן לנו באורסיי מספר שיעורים על הגלות, אולם הוא לא התייחס לאפשרות של הקמת המדינה ולתנועה הציונית הפוליטית ישירות. אני מסכים איתך לחלוטין כאשר אתה אומר שהוא הסתייג מתנועה זו בכמה וכמה דברים. אולם במשך שנים אתה ואחרים טוענים נגדי שאיני נאמן לדבריו ולמעשה בגדתי במה שלימד אותנו, ובגידה זו התגלתה כאשר עליתי לארץ "והפכתי לציוני". תשובתי אליך ולאחרים פשוטה ועקרונית: לפעמים להמשיך לומר את אשר נאמר בנסיבות מסוימות הוא הבגידה האמיתית משום שהנסיבות השתנו. איש אינו יודע מה הייתה תגובתו של מורנו, לא אתה ולא אני, אילו היה זוכה לחיות עוד מספר חודשים ורואה את אשר ראינו.¹⁴⁴

לציון ולבית המקדש - 'תְּקוּם תְּרַחֵם צִיּוֹן, תְּבַנֶּה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם' (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ז, עמ' 219).

143 יש מי שרוצה להציג את המחלוקת ביניהם כאילו מדובר בשתי תפיסות של המשיחיות: האם המשיח בא בעקבות מאמץ אנושי, דרך הטבע או האם הוא בא בעקבות הקפדתנו על קיום ההלכה, נשלח "מן השמים"? לא כך הם פני הדברים משום שהאדמו"ר מסטמאר צודק כאשר הוא אומר שמי ששולח את המשיח הוא הקב"ה והרב קוק זצ"ל מסכים עמו ללא ספק אולם הוא מסביר איך הוא עושה זאת בפועל ... הוא עושה, לא השטן (מתוך שיעורי הרב על מסכת סנהדרין).

144 ראה את דברי הרב אשכנזי במבוא לספר ב-Jacob Gordin - Écrits, עמ' 16: Jacob Gordin n'a pas connu le temps de l'État d'Israël. Sa culture politique le rattachait essentiellement à l'identité très cosmopolite des Juifs de l'exil européen. Nul ne saurait donc préjuger de ce qu'aurait été sa réaction à la réalisation historico-politique que le sionisme avait donnée à l'espérance messianique du rassemblement des exilés. Toutefois, je sais, pour l'avoir entendu

לפני שאחזור ישירות לנושא שלנו אוסיף עוד דבר: למדתי ממורי ורבי שכאשר אתה שופט מצב מסוים, אתה צריך לקחת בחשבון את כל הנתונים ואת כל הנסיבות, ואם הנסיבות השתנו, אתה דן מחדש בסוגיה. זה מה שעשיתי, ועשיתי זאת על סמך המפתח הזה לנוכח העובדה שאנחנו בשלב חדש של ההיסטוריה של עם ישראל והאנושות כולה. ביררתי לעצמי נקודה זו במשך שנים עד שהגעתי לתובנה שאנחנו היום בשלב חדש של ההיסטוריה והמשך ההיסטוריה של עמנו עובר דרך ארץ ישראל. בשלב חדש זה, עלינו להמציא דרך חדשה להשלים את המשימה של "ממלכת כהנים". חזרה לארץ, אין פירושה עזיבת המשימה באמצע. פירושה, המצאת דרך חדשה להשלמת המשימה.

בנקודה זו כדאי להסביר מושג חשוב ביותר בתורה והוא המושג של עמל בתורה. רש"י מדגיש אותו על הפסוק 'אם בְּחֻקֹתַי תֵּלְכוּ וְאֶת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אִתָּם'¹⁴⁵ בתחילת פרשת בחוקותי: 'אם בחוקותי תלכו' - יכול אלו המצוות? כשהוא אומר 'ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם' הרי מצות אמורות. הא מה אני מקיים 'אם בחוקותי תלכו'? להיות עמלים בתורה". דברי רש"י הם דברי הספרא¹⁴⁶ והם מהותיים ביותר: להיות עמלים בתורה זה לחשוף את ממד החידוש שיש בתורה שהיא נצחית מול המציאות המשתנה. המציאות משתנה, לא התורה. אולם המציאות המשתנה מחייבת אותנו לדון שוב ושוב בסוגיות שנראות לנו מוכרות מן העבר. זה נכון לגבי הפרט - הדין אינו יכול לומר שהוא כבר דן במצב זה למצב מולו הוא נמצא כעת, וזה עוד יותר נכון לגבי הכלל וההלכות הקשורות בו. למדתי ממורנו דרך המהר"ל את עיקרי השיטה ההיסטוריוסופית. יש תקופות בהיסטוריה, יש שלבים בהתפתחות התהליך ההיסטורי, וכאשר אנחנו עוברים מתקופה לתקופה, עלינו לעמול בתורה.¹⁴⁷ אני מדגיש נקודה זו משום שעיקרון זה ישמש אותנו

le dire à plusieurs reprises, qu'il adhérerait totalement aux catégories *maharaliennes* de *galout-geulah* (exil et délivrance) qui ont mené par la suite la plupart des maîtres du judaïsme français, au temps de la guerre des Six-jours, à réaliser leur *'alyah*. Ce fait m'a été personnellement confirmé par sa femme, Rachel Gordin, à différentes occasions.

145 ויקרא כו ג.

146 ספרא בחוקותי, פרשה א, אות ב.

147 ראה תיקוני זהר חדש (הוצאת מרגליות, מוסד הרב קוק תשי"ח, עמ' 242, תחילת טור שמאל). וראה תיקוני זהר עם פירוש אור יקר שם: זכו אחישנה והנה ענין זכו אין לו קצבה מפני שתלוי בבחירה ורצון התחתונים לכך הזמין להם הקב"ה קץ בכל ספירה וספירה יש קץ לימין קץ לשמאל דהיינו היסוד גואל נקרא קץ ולו בחינה בכל הספירות

בסדרת השיעורים האלה להבנת שורשי המחלוקת בין יוסף ליהודה, את משמעות שתי העמדות ובאיזו תקופה אנחנו נמצאים היום ומה מתחייב מהבנה זו.

רוגזו של יוסף

אחרי הקדמה ארוכה זו נוכל כעת לגשת ללימוד הפסוק הפותח את פרשת "וישב":

וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִגְרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן.

בראשית לז א

השאלה הראשונה שעלינו לשאול היא מדוע התורה משתמשת כאן בפועל וישב ולא בפועל ויגר כפי שעשתה זאת במקרה של אברהם בפסוק **וַיֵּיגֶר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים**.¹⁴⁸ הרמב"ן על הפסוק **וְאֵתָה תָּבוֹא**

בכל איזה ספירה שיזכו שיהיה היסוד מקבל אור הספירה הוא יהיה קץ הגאולה ולא יצטרכו להמתין אל בחינת הקץ שהוא והטעם כי זכוך הדורות אינם על מציאות אחד יש דור שיזדכך בגמילות חסדים ויש דור שיזדכך בתפילות וכיוצא ויש דור שיזדכך בעסק התורה ויש דור שיזדכך בעסק המצות דור דור כפי הנהגתו כך הם מייחדים הייחוד העליון לפי שעור ובחינת המצוה שהם עסוקים בה אמנם צריך שישבו כולם בתשובה ואז יזכו כולם יחד לגאולה ואם לא יעזובו צריך לפחות שיהיו רובה זכיות ואז יזכו כל אותם שרובם זכיות אל הגאולה אמנם אם לא יהיה אל אחד משני דרכים אלו אין הקב"ה מביא גאולה כי אם בעתה שאז אפילו כולם חייבים יביא הגאולה ויזכה מי שיזכה אליה יתסד עולמו על אותם הזוכים כדרך שעשה במצרים שפירשו רז"ל בפסוק וחמושים אחד מחמשה. [ציטוט זה סומן עלידי הרב בגיליון הספר שהיה ברשותו]

וראה עוד ספר עשרה מאמרות לרמ"ע מפאנו, מאמר חיקור הדין, חלק ב, פרק יז: אולם בפירוש אמרה תורה להטות ההלכה למעשה אחרי רבים כי כל נתיבותיה שלום אבל לא יחשב שיהיה כזב בדעת היחידים הנדחים כי אין מדומה שקר ח"ו במה שנאמר בסיני ובמה הוא חרות על הלוחות כפי מה שבארנוהו, אדרבה העיון ההוא הכולל השומר אמת לעולם ישפוט לפעולות אדם הנאה והמגונה והכל לפי מעשיו של אותה שעה, כי מה שהיה נאה קודם החטא היות האדם ואשתו ערומים, שבמגונה אחר החטא, והוא אם כן הנאה והמגונה בהיותם ערומים כל אחד בזמנו דברי אלהים חיים המושל על ההפכים על חלוף הזמנים, ומעולם לא נחלק אדם מחכמי התורה להתיר את העורב ולאסור את היונה, על מה נחלקו בדבר שיש בו ב' פנים אמתיים וצודקים לכאן ולכאן, הללו מסבירים פנים להתיר והללו לאיסור לפי מקומו ושעתו נמצא ההיתר והאיסור שניהם אמת ולב בית דין מתנה עליהם איזה יכשר הלכה למעשה מכאן אתה למד שיש הלכה ולא למעשה ואינו אלא כדאמרן.

בראשית כא לד. 148

אֶל אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם¹⁴⁹ למד מהשימוש בפועל ויגר, שהחל מלידתו של יצחק, אברהם אבינו ראה את עצמו גר בארץ כנען כדי לקיים את הנאמר לו בברית בין הבתרים 'כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ'¹⁵⁰: "כי גר יהיה זרעך - משיהיה לך זרע ומשנולד יצחק נאמר בו ויגר אברהם בארץ פלשתים ויגר יצחק בגרר אם כן גם הוא בכלל הגזירה". אם אברהם ויצחק ראו את עצמם גרים בארצם, מדוע יעקב לא נהג כמותם? מדוע הוא ביקש לישוב? זאת שאלת המדרש:

וְיֹשֵׁב יַעֲקֹב – אמר ר' אלעזר מה וישוב יעקב? מלמד שחשב יעקב בדעתו ואמר: כבר אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם להיות בניו גרים, הרי אני הייתי גר עשרים שנה בבית לבן משועבד בצאנו. וכיון שראה שעשו הלך לעיר אחרת לגור, אמר יעקב בזה יתקיים שעבוד ארבע מאות שנה ונתישבה דעתו. אמר הקב"ה מחשבתי עמוקה ממחשבתך שנא' 'כי לא מחשבותי מחשבותיכם'. מיד הביא עליו עלילה על יד יוסף כו', אימתי הביא עליו עלילה בעת שנתיאש משעבוד מצרים ונתישבה דעתו שנא' וישוב יעקב.

מדרש כתב יד

כפי שהסברתי זאת בהקדמה, יעקב אבינו חשב שכבר התקיימה על ידו הגזירה של 'כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ' ולכן הוא יכול בהחלט לשבת, אלא שקפץ עליו רוגזו של יוסף, כפי שרש"י מדגיש זאת בד"ה "אלה תולדות יעקב" השני:

... ועוד נדרש בו: 'וְיֹשֵׁב' ביקש יעקב לשבת בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישוב בשלוה, אומר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא אלא שמבקשים לישוב בשלוה בעולם הזה.

המקור לדברי רש"י במדרש הבא:

א"ר אחא: בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה ומבקשים לישוב בשלוה בעולם הזה, השטן בא ומקטרג. אמר: לא דיין שהוא מתוקן להם לעולם הבא אלא שהם מבקשים לישוב בשלוה בעולם הזה? תדע לך שהוא

149 בראשית טו טו.

150 בראשית טו יג.

כן, יעקב אבינו, שביקש לישב בשלוה בעולם הזה, נדווג לו שטנו של יוסף.

בראשית רבה פרשה פד-ג

יעקב אבינו התיישב בארץ מגורי אביו, קרי ארץ כנען. מבחינתו הגלות נגמרה. הוא כבר קיים את הנאמר לאברהם אבינו. אולם לא כך חשב בנו יוסף. מדוע? כי יעקב נאלץ לברוח מבית לבן שנה לפני תום חוזה השבע שנים עבור הצאן כדי להציל את עצמו, את נשותיו ואת ילדיו. לפי יוסף המהלך נשאר בלתי גמור והמקום היחיד להשלמתו הוא בחוץ לארץ, כפי שנלמד בשיעורים הבאים.

בלשון הקבלה אומרים שנשאר ניצוצות של קדושה בחוץ. מי שלומד את תורת האר"י ז"ל יודע שניצוצות אלו קשורים לרשימו שנשאר בחלל אחרי שהאור הסתלק ממנו, אולם לרוב הלומדים קצת קשה להבין על מה מדובר במציאות שלנו. לכן, כדי להסביר את הנושא, אשתמש במושג אחר - שגם הוא אינו פשוט כלל וכלל במבט ראשון לרוב האנשים, והוא מושג הקדושה שיש בחוץ - הכוונה בחו"ל. המשימה של עם ישראל היא להיות קשור לכלל האנושות, להיות "אור לגויים". במצבים מסוימים זה נעשה דרך הגלות כעונש כאשר במקביל למשימה זו, יש צורך בגלות כדי לכפר על עוון העדר האחוה או גרוע מזה, על עוון השנאת חיים.¹⁵¹ אולם, וזו הנקודה החשובה ביותר, משימה זו של ליקוט הניצוצות קיימת מלכתחילה מחטא כלשהו.¹⁵² משימה זו הנקראת ליקוט הניצוצות, תכליתה ליקוט ניצוצות הקודש הנמצאים בחוץ, כלומר בתוך ארצות הגויים, בציוויליזציה שלהם, וזאת בעקבות הפלגה. במילים אחרות: יש ערכים אצל הגויים וכל גוי מטפח את הערכים החשובים

151 אסור לשכוח שמשימה זו יכולה גם להתבצע בכבוד ובתפארת, בבחינת 'נְשִׂיא אֱלֹהִים אֲתָהּ בְּתוֹכְנוּ' (בראשית כג ו) או 'וַיִּבְרַךְ יַעֲקֹב אֶת פְּרֵעָה' (בראשית מז ז). הכל תלוי בנסיבות (מתוך השיעור).

152 אני רגיל להסביר שהגלות של ישראל בין הגויים היא משנית. מי שנמצא בגלות הם הגויים וזאת בעקבות מה שקרה במהלך הפלגה. האנושות התפצלה לשבעים זהויות וכל זהות, כל גוי נמצא בגלות. אולי עדיף להשתמש לגביהם במילה היוונית דיאספורה. משמעות המילה היוונית היא פיזור וזה בדיוק מה שקרה בעקבות הפלגה. הזהות האנושית התפזרה לרסיסים, שבעים במספרם. זה המצב הקיומי של הגויים. הדיאספורה של ישראל משנית לדיאספורה זו. משנית במובן של זמנית, מוגבלת בזמן, כל עוד יש צורך בליקוט הערכים שהתפזרו בין הגויים. השאלה איך דיאספורה זו צריכה להתקיים "כגלות או לא?" אף היא משנית בהקשר של הנושא שלנו. המשימה קיימת והיא יכולה להתבצע במספר אופנים. העובדה שהיא הייתה חייבת להתבצע היא העובדה המרכזית והמהותית (מתוך שיעורי הרב על גלות וגאולה).

לו במהלך ההיסטוריה שלו. אנחנו זקוקים לערכים האלה כדי לשמש מגדלור לשאר החברות האנושיות. התפקיד שלנו הוא לאסוף, ללקט אותם, לברר מה יכול להשתייך לתחום הקדושה ומה לא, ואז להביא אותם, לטהר אותם, להעלות אותם למדרגתם האמיתית בארץ ולאחד אותם. זה מה שבני ישראל עשו כאשר יצאו ממצרים עם הערכים של מצרים: הזהב, הכסף, הנחושת וכו'. מכל זה הם היו אמורים להרים תרומה כלשון הפסוק 'דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבוֹ תִּקְחוּ אֶת תְּרוּמָתִי'.¹⁵³ הפסוק הזה הוא פסוק קשה מכמה בחינות משום שהתרומה היא משהו שמרימים והפועל קיחה אינו מתאים לתאר לכאורה את אשר צריך לעשות. לכן בא רש"י ומסביר את המילה תרומה כ"הפרשה". אולם בעשותו כך, הוא נראה כמשנה את פשט הפסוק משום שלהפריש זה לשים בצד. זה לא להעלות, להרים. אולם כוונתו ברורה: לפני שאתה מרים, אתה חייב לברר מה אתה בדיוק הולך להרים. לכן קודם כל אתה מפריש, אתה בורר את הפסולת מתוך הסולת.¹⁵⁴ כאשר הסולת נקיה אתה יכול להרים אותה.

תפקיד בני ישראל בגלות הוא לאסוף את הניצוצות, את הערכים בבחינת 'וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם'.¹⁵⁵ יעקב אבינו התחיל את העבודה אצל לבן, בחרן. אולם אליבא דיוסף הוא טרם הספיק לסיים אותה. לכן כאשר ביקש יעקב לשבת בשלווה, קפץ עליו רוגזו של יוסף.¹⁵⁶ ברצוני להוסיף מיד הערה חשובה הקשורה ישירות לוויכוח שהיה ביני לבין ד"ר מישל פרינץ קודם לכן. לא כל אחד יכול לרדת לגלות ולהישאר עברי כפי שיוסף הצדיק עשה. הוא הצליח בתוך הטומאה של הגלות להישאר קדוש, להישאר צדיק. כששאלו אותו מיהו, הוא לא היסס לרגע ואמר 'כִּי גָנַב גָּנַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִיִּים'.¹⁵⁷ גם במצרים נשאר

153 שמות כב ה.

154 ראה זהר במדבר, רכז ע"א: עד שטוחנים אותו בריחים דאינון לקבל טוחנות דפומא דבר נש דיצריך למטחן בהון מלין דאורייתא עד דיהון כקמח סלת נקיה ובנפה דאיהי שפה אתברירי פסולת דאיהו סובין דאורייתא ער דישתכח הלכה סולת נקיה.

155 שמות יב לו.

ראה ברכות ט ע"ב: עשאוה כמצולה שאין בה דגן.

ראה אור יקר לרמ"ק, פרשת ויגש, שער יא, סימן א: וזה ענין טעם הגלות וסוד הגלגול ובוזה ניחא אומרו וינצלו את מצרים ממש הניחוחה כמצודה או כמצולה שאין בה דגים שסוד הדגים הם הנשמות הטהורות ולזה נאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ממש סוד הנשמות שנתרוקנו מהם ונכנסו לישראל.

156 צריך לדייק בדברי רש"י המביא את דברי חז"ל. הם לא השתמשו במילה שלום. יעקב לא ביקש לשבת בשלום אלא בשלווה, כלומר לשים קץ לתלאות. התלאות הן תלאות הגלות. מבחינתו כל זה נגמר (מתוך השיעור).

157 בראשית מ טז.

יוסף קשור לארץ ישראל. לכן הוא נקבר בארץ. היה מצדו גילוי של גבורה של ממש, במיוחד בהינתן הנסיבות, גבורה כמעט יחידאית בהיסטוריה כולה של עמנו. לעומתו היו במהלך היסטוריית עמנו המוני "יוסף" כביכול שנפלו בטומאה של מצרים, בזרועות של אשת פוטיפר וכבר הפסיקו לומר שהם עברים, ובמקום זה הם מציגים את עצמם כצרפתים, כגרמנים, כבריטים וכו'. לכן כאשר אני שומע יהודים החיים בגלות המסבירים לי שהם עסוקים בליקוט הניצוצות היום - כאשר למעשה עבודה זו נגמרה מזמן כפי שרבותינו המקובלים מלמדים אותנו, אני לכל הפחות מרים גבה. אם הקשר לארץ ישראל אינו קיים עוד - וקשר זה בא לידי ביטוי קודם כל באמירתו של יוסף הצדיק 'כִּי גָבַב גָּבַבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים', מתגלה בעיה זהותית חמורה ביותר. בעיה זהותית שהתחילה עם האמנציפציה כאשר המשוואה הזהותית שלנו "עם ישראל עם תורתו על אדמתו" נשברה לרסיסים. ומה שמתברר הוא שהמרכיב הלאומי, העברי נעלם אצל יהודים רבים לאורך הזמן, ואם לא נעלם לגמרי, המודעות לו נחלשה עד כדי כך שהם היו מוכנים לאמץ את הסיסמה "גרמני בחוץ ויהודי בבית"¹⁵⁸. האם אתם מדמיינים את יוסף אומר זאת?

שאלה: אם מדברים על ליקוט ניצוצות בחוץ, האם זה אומר שיש קדושה גם בחוץ לארץ?

תשובה: המושג של קדושה בחוץ הוא קשה להבנה משום שאנחנו הורגלנו לראות בחוץ את הטמא, את הרע, את הסכנה. ואכן כך היה במהלך הגלות. החוץ היה מסוכן לנו. לכן התרכזנו בד' אמות של בית המדרש, של הפנים, משום שרק כך יכלנו לשרוד כיהודים - הייתי אומר כעברים בפוטנציה. אולם צריך לדעת שאכן יש קדושה בחוץ ועלינו לגלות אותה ובמיוחד כעת אחרי שחזרנו לארץ.¹⁵⁹ אף דבר אינו יכול להימצא אם אין בו, עמוק בתוכו, איזה ניצוץ של קדושה. גם כאן יש מדרגות - בכל יש מדרגות. העולם בו

158 מקור הביטוי בשיר של יל"ג "הקיצה עמי" אשר חובר בשנת תרכ"ג. המשפט יוחס למשה מנדלסון אבי תנועת ההשכלה. ראה את דברי "המשך חכמה", הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, לפרשת בחוקותי: "והישראלי בכלל ישכח מחצבתו ויחשב לאזרח רענן יעזוב לימודי דתו ללמוד לשונות לא לו יליף ממקלקלתא ולא יליף מתקנתא יחשוב כי ברלין היא ירושלים".

159 ראה, בין היתר, אורות הקודש לרא"ה, חלק ב, "מלחמת הקודש והטבע", עמ' שיז, פסקה כג. ראה גם "אורות הקודש" חלק ב, מערכת "הקודש הכללי", וגם "אורות התחיה", פסקה כח.

אנחנו נמצאים - עולם העשיה, רובו רע ומיעוטו טוב.¹⁶⁰ הרע הזה, אפילו כרע, אינו יכול להתקיים אם אין בתוכו הקדושה של הטוב שמקיים אותו במדרגה מסוימת. נושא זה דורש לימוד של שנים.

שאלה: האם צריך תמיד לגאול אותו ניצוץ?

תשובה: זה תלוי באיזו קליפה נמצא אותו ניצוץ. כל זה נלמד בתורת הסוד ואין לנו כאן עסק בתורה זו. מה שחשוב להבין הוא שהיה ממד חיובי לגלות וממד זה נגמר. אני תמיד מזכיר שאין משמעות למושג "גלות" אם מנתקים אותו מהמושג המשלים "גאולה". זה כבר לא גלות. זה אבדון. בהקשר שלנו אביא את פירושו של האור החיים הקדוש.¹⁶¹ הגמרא מביאה את מימרתו של רבי אליעזר האומר ש"לא הגלה הקדוש ברוך הוא את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו עליהם גרים".¹⁶² האור החיים הקדוש כותב בפירושו לתורה שבתקופתו ובמקומו אין גרים יותר:

ותמצא כי ממין האומות עד היום עודם מתקבצים ובאים גרים וחסים בצל הקודש אשר לא שמענו מימי קדם כי נתגיד גר כנעני¹⁶³ כשאר העמים וזה יגיד דברינו, ואולי כי לזה יצו האל (דברים כ) לא תחיה כל נשמה מז' עממים, ודקדק לומר כל נשמה לתת טעם למצות לא תחיה, כי אין

160 ראה תיקוני זהר - לו.

ראה גם "עץ חיים" מאת רבי חיים ויטאל, שער קנ, פרק ו ושער מח, פרק ג: ענין הקליפה וענין ד' עולמות אבי"ע. השינוי שיש ביניהן דע כי גם בקליפה יש בחינת אבי"ע. ובכל עולם יש בו ה' פרצופים שהם כללות י"ס של אותו העולם. וכל פרצוף מהם כולל י"ס על דרך שהוא בקדושה. ונבאר עתה עניינם. דע כי אע"פ שבכל ד' עולמות יש בחינת קליפה, יש שינוי בעולמות בעצמם. כי הנה, בעולם אצילות של הקדושה הטוב מרובה על האצילות של הטומאה, ואינם מעורבים כלל הקדושה עם הטומאה. ובעולם הבריאה, הקדושה מרובה על הטומאה של הקליפות דבריה, אמנם הם מעורבים יחד. וביצירה הוא מחצה על מחצה וגם הם מעורבים יחד טוב ורע. ובעשיה הקליפה מרובה על העשיה של טהרה וגם הם מעורבים יחד ואין שום דבר בעולם העשיה שלא יהיה מורכב מטו"ר קדושה וקליפה מעורבין יחד ממש.

161 רבי חיים בן משה אָבֶן עֶטֶר (1696-1743) נולד במרוקו בעיר סאלי לחוף האוקיינוס. הוא עלה לארץ בשנת 1741 דרך אלכסנדריה והתיישב בעכו. בשנת 1743 עבר לירושלים, שם הקים שתי ישיבות, אחת לתורת הנגלה ואחת לתורת הנסתר. הוא מכונה ה"אור החיים הקדוש", על שם פירושו על המקרא.

162 פסחים פז ע"ב.

163 כוונתו לתושב גוי בצפון אפריקה.

בהם נשמה פי' נפש קדושה שיתייחס אליה שם נשמה לחוס עליה להחיותה
כעמון ומואב והבן.

פירוש האור החיים לבראשית כח ה

שאלתו של האור החיים היא מדוע בתקופתו הוא אינו רואה גרים
במקומו, במרוקו. תשובתו היא שאין שם עוד ניצוצות של קדושה. אין מה
ללקט שם יותר. העבודה נגמרה. מסקנתו היא שאם כך הדברים, הגלות
נגמרה.¹⁶⁴ לכן הוא חזר לארץ. ובארץ אנחנו מגלים שיש קדושה בטבע. עברי
אמיתי מרגיש זאת. היהודי לא.¹⁶⁵

אוניברסליות מול קוסמופוליטיות

החזרה לארץ אינה רק שינוי גיאוגרפי. החזרה לארץ הינה שינוי זהותי
עמוק ביותר. רבי אברהם אזולאי מסביר בספרו "חסד לאברהם" שיהודי
העולה לארץ מקבל בלילה הראשון נשמה חדשה. אם יורשה לי לומר זאת
כך, אומר, שבמקום נשמתו היהודית הוא מקבל נשמה עברית. מה ההבדל?
היהודי הוא עברי בזעיר אנפין. זהותו מוקטנת. יתרה מזו, כל יהודי הוא אופן
מסוים להיות יהודי. הוא אישיות פרטית. הוא תמיד יהודי-מישהו. המישהו

164 קיימת נטייה זהותית מסוכנת ביותר בעם ישראל והיא נטיית האיחור. 'עם לְבָן גִּרְתִּי
וְאַחַר עַד עָתָה'. כאשר מסתיימת תקופת הגלות, על עם ישראל לחזור לארץ בלא דחוי.
כל איחור, כל התמהמהות, מסוכנים הם. מכאן חשיבות יכולת האבחון של רבותינו,
באיזה זמן אנו חיים: אם בזמן הגלות, אם בזמן הגאולה (מתוך שיעורי הרב על פרשת
וישלח).

ראה גם פירוש האור החיים לפרשת כי תצא, דברים כא י, ד"ה "כי תצא למלחמה על
איבך".

ראה גם דברי החיד"א בספרו שם גדולים, מערכת ספרים, אות ת, ד"ה "תלמוד בבלי".
165 כל עוד היינו בגלות, פחדנו מהחומר, מהחול, כי החול הזה היה מסוכן, כי הסביבה הייתה
עוינת. לכן ברחנו מהחול הזה. אבל, כאן, בארצנו? ארץ ישראל היא ארץ הקודש, דרכה
אפשר לגעת בקודש, לגלות את הקודש בחיים, ואנחנו נברח? מי שחידד לי נקודה זו
הוא הרב צבי יהודה ז"ל במהלך פגישתנו הראשונה. באותו הלילה למדנו את הנושא
הזה. אני באתי אליו עם מה שרבותי לימדו אותי והוא חידש לי את הנקודה הזו:
הקדושה הטבעית המתגלה בארץ ישראל. זה עיקר תורת ארץ ישראל לעומת תורת חו"ל.
נקודה זו מרכזית בתורת הרב קוק זצ"ל והיא משנה את המבט על כל התורה כולה.
מאותו הלילה התחלתי ללמוד מחדש את התורה כולה שלמדתי עד אז, עם המפתח הזה
שמסר לי הרב צבי יהודה. זו לא נקודה צדדית. זו נקודה יסודית, מהותית, עקרונית,
המחייבת ללמוד את כל התורה כולה על פיה (מתוך שיחה של הרב אשכנזי עם תלמידים
מישיבת מרכז הרב)

הזה הוא הגוי המארח אותו. אין יהודי סתם מבחינה זהותית. הוא לא אישיות כללית. לעומתו העברי הוא אישיות שונה לחלוטין. הוא לא נצמד לזהות גויית מסוימת, פרטיקולרית. הוא אישיות כללית, אוניברסלית. אני יודע שזה נשמע פרדוקסלי לרבים אולם כך הם פני הדברים. העברי הוא אוניברסלי. היהודי הוא קוסמופוליטי. רבים מתבלבלים בין שני מושגים אלה: אוניברסליות וקוסמופוליטיות.

כאשר אותו יהודי גלותי מדבר על אוניברסליות הוא משתמש במינוח לא נכון או שהוא מטעה בכוונה. היהודי הגלותי הוא קוסמופוליטי ולא אוניברסלי. המציאות הקיומית והחוויתית שלו היא קוסמופוליטית משום שכל קהילה יהודית צמודה לאומה המארחת אותה, ולאותה אומה מארחת זהות ספציפית מאוד. היהודי החי בתוך חברה מסוימת, צמוד לפרצוף החלקי של אותה חברה ולא לפרצוף האדם הכללי, למין האנושי כולו. יהודי צרפתי הוא "רק" יהודי צרפתי. זה הפרצוף היחיד של האדם שהוא מכיר, שהוא חווה. יהודי רוסי הוא "רק" יהודי רוסי מאותה סיבה וזה נכון לגבי כל קהילה. כל קהילה סופגת אך ורק את הערכים של החברה הגויית בה היא חיה. לעומתו, העברי החי בארצו יכול להיות צמוד למין האנושי כולו.¹⁶⁶ הוא צמוד לזהות אדם, בבחינת "אתם קרויין אדם".¹⁶⁷

צריך לתפוס היטב את ההבדל בין מושגים אלה משום שמי שלא תופס ומפנים את ההבדל התהומי - נשאר יהודי, גם אם פיזית הוא נמצא בארץ ישראל. בין היתר, הוא יישאר צמוד לאיזה "חצר" כלשון החסידים. חצר או

166 הבלבול במושגים אוניברסליות לעומת קוסמופוליטיות נובע מן העובדה שהיהודי יכול לעבור מחברה לחברה, לשנות את מקום מושבו ולהישאר בכל זאת יהודי. אולם אין זה הופך אותו לאוניברסלי. למשל, הוא עובר ממצב של יהודי-אלג'יראי למצב של יהודי-צרפתי, או ממצב של יהודי-מרוקאי למצב של יהודי-קנדי. להיות אוניברסלי הוא להיות מסוגל להעביר מסר לכלל המין האנושי המחולק לשבעים חלקי זהויות בסיסיות. רק עברי מסוגל לכך (מתוך שיעורי הרב על ישראל והאנושות).

167 יבמות סא ע"א. ראה בדברי התוספות ד"ה "ואין" וגם ב"ק לח ע"א ד"ה "אלא האדם" דבר ר"ת: דיש חילוק בין אדם להאדם.

המילה "אוניברסל" היא כמובן מילה מודרנית. ר"ש בן יוחאי משתמש בביטוי "אדם" כדי לציין את התכונה המיוחדת של הזהות העברית ששמרה על אותה אוניברסליות שורשית, קמאית, כאשר הוא אומר (יבמות סא ע"א): "וכן היה ר"ש בן יוחאי אומר: קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל שנא' 'זאתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם' אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם". ישראל נשאר אדם, כלומר יש לו זהות אוניברסלית, כאשר שאר האומות הם "האדם", מבחינת ההשתייכות שלהן למין האנושי, אולם עם זהות חלקית עקב הפיצול שחל בדור הפלגה (מתוך שיעורי הרב על ישראל והאנושות).

אנשי שלומנו, זה לא כלל ישראל. אני זוכר שהרב צבי יהודה ז"ל אמר פעם ליהודי ששאל אותו מדוע הרב זצ"ל לא הקים חסידות משלו, חצר משלו, שאביו אסר לעשות זאת משום שעכשיו הזמן לבנות את הכלל ולא חצרות, כלומר אופנים מאוד מיוחדים להיות יהודי. כעת עלינו לחזור לטבעיות שלנו, לזהותנו האמיתית, וזהות זו היא הזהות של בית ישראל, של שבטי י"ה כולם, יחד. הדגל שלנו בחזרה זו היא העבריות, וזו המשימה של הדורות הבאים בעקבות קיבוץ הגלויות. עליהם לסלול את הדרך לעבריות המחודשת. אני שייך לדור של קיבוץ הגלויות. אני שייך לדור מעבר, בין העולם הישן של הגלות, עולם היהודים, לעולם החדש של העבריות. נכדי כבר שייכים לדורות של הבנייה המחודשת של הזהות העברית במלוא תוקפה ועליהם מוטלת המשימה הזו. אני רק יכול להתוות קווים כלליים.